

Ат атооч

Мугалим: Рыскелдиева А.З.

Ат атооч

- Затты же анын белгилерин атабай туруп, аларды жалпы мааниде көрсөтүүчү сөздөр **ат атоочтор** деп аталат.
- Ат атоочтордун башка сөз түркүмдөрүнөн айырмалап көрсөтүүчү грамматикалык белгиси жок. Өзүнө тиешелүү суроолору да жок. Ат атооч сөздөр кайсы сөз түркүмүнүн ордуна колдонулса, ошол сөз түркүмүнүн суроосуна жооп берет жана ошол сөз түркүмүнүн грамматикалык категориялары менен өзгөрүүгө учурайт.
- Ат атоочтордун башка сөз түркүмдөрүнөн айырмалап көрсөтүүчү грамматикалык белгиси жок. Өзүнө тиешелүү суроолору да жок. Ат атооч сөздөр кайсы сөз түркүмүнүн ордуна колдонулса, ошол сөз түркүмүнүн суроосуна жооп берет жана ошол сөз түркүмүнүн грамматикалык категориялары менен өзгөрүүгө учурайт.

Мисалы:

Бул макалада биз айтып беребиз.

Ар бир адам *өзүнүн* туулган күнүн дүйнөдөгү кеминде 9 миллион адам менен бөлүшөт.

Менин спортко жакын адам болгонум үчүн эмес, дене-бой талап кылган нерсе.

Амазонка токойлору *биздин* планетаны кычкылтек менен байытууда маанилүү ролду ойнойт. *Алар* дүйнөдөгү кычкылтектин 20% өндүрүшөт.

Ат атоочтор маанисине карай төмөнкү топторго бөлүнөт:

№	Түрлөрү		мисал
1.	Жактама	мен, биз (1-жак); сен,сиз, силер, сиздер(2-жак); ал,алар (3-жак).	Мен силерди жакшы көрөм. Сен айтканыңа ыраазы болдум.
2.	Шилтеме	бу (бул), ушу (ушул), ошо (ошол), тиги (тигил), тетиги (тетигил), тээтигил ж.б.	Бул берилгендерди жаттагыла.
3.	Сурама:	ким? эмне? не? кандай? кайсы? канча? нече? качан? кайда? кайдан? кана? ж.б.	Ким канча өздөштүрдү?
4.	Аныктама	ар бир, ар ким, ар нерсе, ар кайсы, ар качан, баары, бардык, бүт, бүткүл, өз ж.б	Баарыңар мактоого татыктуусуңар.
5.	Белгисиз	кимдир бирөө, бир нерсе, кандайдыр, алда кандай, алда ким ж.б.	Кимдир бирөө дайыма сабакты угумуш болуп отура берет

Жактама ат атоочтор

► Жактама ат атоочтор сүйлөөчү, тыңдоочу жана сөзгө катышпаган тараптарды (Анын сөзүн тыңшап жаткан тарапты *экинчи* жак дейбиз да, *сен (сиз)*, көптүк санда *силер (сиздер)* деп атайбыз. Ал эми сөзгө катышпаган тарапты жактарды) атайт. Башкача айтканда, сүйлөп жаткан тарапты *биринчи* жак дейбиз да, *мен*, көптүк санда *биз* деп атайбыз, *үчүнчү* жак дейбиз да, *ал*, көптүк санда *алар* деп атайбыз.

Шилтеме ат атоочтор

Шилтеме ат атоочтор бирөңчөй заттардын же түшүнүктөрдүн ичинен кайсы бирин жалпылап бөлүп көрсөтөт.

► Шилтеме ат атоочтор төмөнкүлөр: *бул, ушул, ошол, тигил*. Мейкиндик көрүнүшүнө ылайык шилтеме ат атоочтор сүйлөп жаткан кишиге карата жакын же алыс аралык маанилерин да билдирет. Мисалы, *бул (бу), ушул (ушу)* сүйлөөчүгө жакын эле жердеги затка карата, *ошол (ошо)* алардан алысыраак жердеги затка карата, *тигил (тиги)* андан алыс жердеги затка, *тетигил (тетиги)* андан да алыс жердеги затка, *тээтигил (тээтиги)* бир топ эле алыс жердеги затка карата колдонулат.

► **Тетигил** уларды көрдүм.

Сурама ат атоочтор

Белгисиз заттардын же башка түшүнүктөрдүн атын атап билүү максатында аларды аныктоо үчүн колдонулган **ат атоочтор сурама ат атоочтор** деп аталат. Аталышы эле айтып тургандай булар дайыма суроо салат. Көбүнчө суроолуу сүйлөмдөрдү уюштурат. Мисалы: *Кайсы сөз бүткүл бойдон жоон, кайсы сөз ичке угулат?* (К.Тыныстанов)

Сурама ат атоочтор булар: *ким? эмне? канча? нече?*

канчанчы? неченчи? канчоо? Нечөө? Кайсы? качан? кайда?

кайдан? качан? кана? Ж.б.

Аныктама ат атоочтор

Аныктама ат атоочтор бир өңчөй заттарды, түшүнүктөрдү жалпылап бир топко бириктирип же топтон жалгыздатып бөлүп көрсөткөн сөздөр болуп эсептелет.

Аныктама ат атоочтор берген маанилерине жараша 3 топко бөлүнөт: **жалпылагыч**, **жиктегич** жана **өздүк** аныктама ат атоочтор.

Аныктама ат атоочтор берген маанилерине жараша 3

Түрү	Мисал	Сөздөр
<p>1. Жалпылагыч аныктама ат атоочтор заттарды, башка бир түшүнүктөрдү кандайдыр топко бириктирип же кошуп жалпылап көрсөтөт.</p>	<p><i>Кептин баары ошо кол жазмаларда болуп жатат.</i></p>	<p>Жалпылагыч аныктама ат атоочтор булар: <i>баары, бардыгы, бардык, бүт, бүткүл, бүтүн, бүт баары.</i></p>
<p>Жиктегич аныктама ат атоочтор заттарды же башка түшүнүктөрдү тобуна ажыратып, бөлүп көрсөтөт.</p>	<p>Мисалы: <i>Бир күнү малдардын ортосунда талаш чыкты, ар бир мал өзүнүн адамга керектүүлүгүн айтты.</i></p>	<p>Жиктегич аныктама ат атоочтор булар: <i>ар ким, ар кайсы, ар бир, аркандай, ар нерсе.</i></p>
<p>Өздүк аныктама ат атооч затты (көбүнчө сүйлөп жаткан тарапты) башкалардан бөлүп көрсөтөт</p>	<p>Мисалы: <i>Өзүн өзү тилдеп, өзүн өзү жемелеп жиберди.</i> (С.Станалиев)</p>	<p>Өздүк аныктама ат атооч бирөө эле: <i>өз.</i> Бул сөз таандык болуп да (<i>өзөм, өзүң, өзүңүз, өзү, өзүңдүкү, өзүбүз, өзүңөрдүкү ж.б.</i>), жөндөмөлөргө түшүп да (<i>өзүңдүн, өзүңө, өзүңдү, өзүңдө, өзүңдөн ж.б.</i>), айрым жактар боюнча өзгөрүп да (<i>өзүммүн, өзүңсүң, өзүңөрсүңөр, өзүңүзсүз ж.б.</i>) айтыла берет.</p>

Белгисиз ат атоочтор

Ар кандай заттардын, түшүнүктөрдүн жана алардын мейкиндик-мезгилдик же кайсы бир башка касиеттеринин белгисиз экенин билгизген ат атоочтор белгисиз ат атоочтор деп аталат.

Мисалы: *Эми эмнегедир кытай жөнүндө көп сүйлөөчү болуп баратат.* (С.Станалиев)

Белгисиз ат атоочтор булар: *алда канча, алда кандай, алда ким, алда не, эмнегедир, эмненидир кимдир бирөө, кандайдыр бир, бир нерсе, бирдеме, бир нече ж.б.*

Таңгыч ат атоочтор

Айтыла турган заттын, мезгилдин, касиеттин, орундун жок экендигин же ойго тескери келген маанини билдирген **ат атоочтор таңгыч ат атоочтор** деп аталат.

Мисалы:

– *Чырпыктыда ким орусча окуткан?*

– *Эч ким. (С.Станалиев)*

Таңгыч ат атоочтор булар: эч качан, эч ким, эч нерсе, эчтеме, эч бир, эч кандай .ж.б.

Таңгыч ат атоочторду да маанилерине жараша топторго бөлүштүрүлүшү

Кандайдыр заттын же заттык түшүнүктөрдүн жок экендигин, сөзгө катышпагандыгын билгизген ат атоочтор:	<i>эчтеме, эч нерсе, эч ким.</i>	Мисалы: <i>Ошончо айтылган сөз эчтемеге арзыган жок. (М.Элебаев) Эч кандай табып анын оорусуна дары таба албады. (А.Токомбаев)</i>
Кандайдыр сапаттык белгилерди, түшүнүктөрдү жок кылып, танып көрсөткөн ат атоочтор:	<i>эч кандай, эч кайсы.</i>	Булар жөндөмө категориясы боюнча өзгөрөт: <i>эч кайсынын, эч кайсыга, эч кайсыны, эч кайсыда ж.б.</i> Мисалы: <i>Эч кандай тартип бузуулар болгон жок.</i>
Мейкиндик жана мезгилдик түшүнүктөрдү танып көрсөткөн ат атоочтор:	<i>эч качан, эч кайда, эч кайдан</i>	Булар зат атоочтун грамматикалык категориялары менен өзгөрбөйт. Мисалы: <i>Бирин-бири «сүйлөсө экен» деп күтүшчү жана бир -биринин сөзүнө эч</i>